Bartosz Staręgowski, Katarzyna Ślusarska, Żaneta Wasyjczuk
(Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie)

Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie w latach 1952–2017

ABSTRAKT: W artykule przedstawiono dzieje Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Chełmie, biorąc pod uwagę zarówno zagadnienia organizacyjne i administracyjne (np. problemy lokalowe), jak też te jak najbardziej istotne dla funkcjonowania każdego archiwum, dotyczące wartości przechowywanych w nim materiałów archiwalnych. Zaprezentowano kadrę kierowniczą chełmskiego archiwum. Skupiono się na wykonywanych przez pracowników zadaniach, obrazując sposób ich realizacji przykładami i danymi liczbowymi. Najwięcej uwagi poświęcono zasobowi archiwalnemu, zwłaszcza jego zawartości pod kątem aktotwórców. Następnie skoncentrowano się na wykorzystaniu zasobu, czyli m.in. jego udostępnianiu w czytelni do celów naukowych oraz poprzez kwerendy z urzędów czy od osób indywidualnych z kraju i zagranicy. W ramach popularyzacji wiedzy o archiwach oraz zasobie archiwalnym przywołano tematy wystaw archiwalnych realizowanych na przestrzeni 70 lat, jak również zaznaczono udział chełmskiego archiwum w akcji „Noc Kultury", która jest przedsięwzięciem realizowanym w ostatnich latach. W artykule zwrócono uwagę na szczególną rolę archiwum, zasobu archiwalnego, archiwistów w życiu nie tylko mieszkańców Chełma i okolic, ale również osób z innych części kraju, jak i z zagranicy.

SŁOWA KLUCZOWE: Powiatowe Archiwum Państwowe w Chełmie, Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie, zasób Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Chełmie, Jan Kunicki, Helena Jamka-Gabryńska, Stanisław Minicki.

Początki chełmskiego archiwum są związane z datą 29 III 1951 r., kiedy został wydany dekret o archiwach państwowych[1]. Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie rozpoczęło działalność w 1952 r. na mocy Zarządzenia nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 VII 1952 r. jako Powiatowe Archiwum Państwowe w Chełmie, które swoim zasięgiem objęło powiaty chełmski, hrubieszowski, włodawski[2].

Siedziba

Najwięcej trudności pierwszemu kierownikowi przysporzyło znalezienie i przygotowanie odpowiedniej siedziby. Na początku archiwum mieściło się przy ul. Lubelskiej 68, w budynku zarządzanym przez Miejski Zarząd Budynków Mieszkalnych w Chełmie. Na podstawie zawartej w dniu 21 VI 1952 r. umowy najmu, na potrzeby archiwum przekazano lokal na I piętrze budynku, składający się z dwóch pomieszczeń (izb) o łącznej powierzchni 77,00 m². Jednak od pierwszych dni użytkowania wątpliwości budziła konstrukcja nośna, zwrócono szczególną uwagę na uszkodzoną podłogę oraz stropy (uszkodzone belki). Przed przejęciem pierwszych akt należało przeprowadzić gruntowny remont lokalu. Prace remontowe rozpoczęły się w lipcu 1953 r., jednak podczas ich trwania zapadła decyzja o zmianie adresu. W dniu 13 VIII 1953 r. Jan Kunicki, kierownik Powiatowego Archiwum Państwowego (dalej: PAP) w Chełmie, odebrał klucze do nowej siedziby przy ul. Lubelskiej 59 (pomieszczenia użytkowane przez Powszechną Spółdzielnię Spożywców w Chełmie). Nowe lokum składało się z czterech pomieszczeń (w tym jednego biurowego), o łącznym metrażu ok. 70 m² i również wymagało dostosowania do potrzeb archiwum. Zlecono wymianę instalacji elektrycznej, naprawę podłogi, ponadto wystąpiono o zakup drewna, a następnie dostarczenie do tartaku w Chełmie w celu wykonania regałów. Jednocześnie Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: WAPL) wystąpiło do Przedsiębiorstwa Skupu Owoców i Warzyw w Chełmie o zwrot poniesionych wkładów w remont lokalu przy ul. Lubelskiej 68. Przedsiębiorstwo zostało nowym najemcą tego lokalu[3].

---

[1] Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych (Dz. U. z 1951 r. nr 19, poz. 149).

[2] S. Minicki, *Dzieje i zasób Oddziału Chełmskiego Archiwum Państwowego w Lublinie*, [w:] *Archiwum Państwowe w Chełmie* 1952–2002, red. P. Dymmel, Lublin 2002, s. 21.

[3] Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie (dalej: APLOCh), Powiatowe Archiwum Państwowe w Chełmie (dalej: PAP Chełm), Spis roboczy nr 1, sygn. 174, 175, 177.

Po dostosowaniu pomieszczeń przy ul. Lubelskiej 59 archiwum w pełni rozpoczęło funkcjonowanie. Jednak w związku z przejmowaniem materiałów archiwalnych do zasobu stwierdzono, że powierzchnia magazynowa jest niewystarczająca. W 1957 r. rozpoczęto poszukiwania nowego lokalu. Decyzją Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Chełmie archiwum przydzielone zostały cztery pomieszczenia o łącznej powierzchni 110,00 m², na II piętrze Gmachu Głównego PKP (pl. PKWN 1). Dotychczas zajmowany lokal przy ul. Lubelskiej 59 przekazany został na rzecz PMRN w Chełmie[4].

W latach 1957–1975 nastąpiła pewna stabilizacja pod względem lokalowym. Pomieszczenia w Gmachu Głównym PKP posiadały sieć ciepłowniczą, wodociągową oraz telefoniczną. Ówczesny kierownik, J. Kunicki, nie musiał już zaopatrywać się w drewno opałowe, węgiel oraz lofiks, które były wykorzystywane do ogrzewania siedziby archiwum. Materiały opałowe, których nie wykorzystano, zostały przekazane do WAPL i PAP w Zamościu[5]. Nie zakończyło to jednak problemów lokalowych. W 1970 r. rozpoczęto poszukiwania nie tylko dodatkowych pomieszczeń, ale również nowej siedziby archiwum. W tym celu Helena Jamka-Gabryńska, nowy kierownik PAP w Chełmie, rozpoczęła rozmowy z władzami miejskimi, które niestety zakończyły się fiaskiem. Mimo to do 1973 r. ogólna powierzchnia użytkowa archiwum wzrosła do 142,00 m².

W wyniku reformy administracji państwowej w 1975 r. nastąpiła likwidacja powiatów, a w Chełmie powstał Urząd Wojewódzki. PAP w Chełmie zostało przekształcone w oddział terenowy WAPL, zaś siedziba została przeniesiona do Krasnegostawu, do budynku przy placu 1 Maja. Po likwidacji powiatów terenem działalności archiwum pozostało województwo chełmskie[6].

Pod koniec 1990 r. archiwum powróciło do Chełma i otrzymało nową siedzibę. Przydzielony lokal znajdował się w budynku byłej piekarni PSS „Społem" przy ul. Siedleckiej 4. Otrzymane wówczas pomieszczenia nie spełniały jednak wymogów dla magazynów archiwalnych. W 1997 r. nastąpiły kolejne zmiany w sytuacji lokalowej: budynek piekarni przeszedł w ręce prywatnego właściciela, zaś archiwum otrzymało pomieszczenia w gmachu wówczas Wojewódzkiej, obecnie Chełmskiej Biblioteki Publicznej w Chełmie przy ul. Partyzantów 40. Pod tym adresem pozostaje do dziś[7].

---

[4] Ibidem, sygn. 181.
[5] Ibidem, sygn. 188.
[6] S. Minicki, op. cit., s. 23.
[7] Ibidem.

Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie dysponuje 490 m² powierzchni użytkowej, z czego 385 m² to powierzchnia magazynowa. W lutym 2014 r. rozpoczęła działalność pracownia digitalizacji. Od 1997 r. trwa okres stabilizacji pod względem lokalowym.

Wracając do początków „wędrówki" archiwum przez różne lokale należy zaznaczyć, że w przygotowanie pierwszej siedziby włączyło się WAPL, szczególnie ówczesna dyrektor Mirosława Zakrzewska-Dubasowa. Dostarczono wówczas materiały budowlane (belki) potrzebne do remontu, szczególnie do wzmocnienia stropów. W kolejnych latach WAPL remontowało i wyposażało w niezbędny sprzęt[8] kolejne siedziby PAP w Chełmie, następnie Oddziału w Chełmie Archiwum Państwowego w Lublinie.

Kierownicy

Pierwszym kierownikiem i organizatorem PAP w Chełmie był Jan Kunicki. Funkcję tę pełnił w latach 1952–1963. Następnie obowiązki kierownika przejęła Helena Jamka-Gabryńska, która sprawowała je w latach 1963–1975. W 1975 r. stanowisko kierownika objął Stanisław Minicki, który piastował je do 2012 r. Po jego przejściu na emeryturę, w 2012 r. nowym kierownikiem została Katarzyna Ślusarska, starszy archiwista oddziału w Chełmie.

Zadania

Do zadań Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Chełmie należy w szczególności opracowywanie, prowadzenie ewidencji, przechowywanie, zabezpieczenie materiałów archiwalnych. W ramach kształtowania państwowego zasobu archiwalnego oraz kontroli postępowania z materiałami archiwalnymi, wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego w archiwach zakładowych, wykonywane są kontrole ogólne, problemowe, sprawdzające, ekspertyzy. Do zadań należy udostępnianie materiałów archiwalnych w czytelni, jak również poprzez wydawanie uwierzytelnionych odpisów, wypisów, wyciągów i reprodukcji przechowywanych materiałów, a także zaświadczeń na podstawie tych mate-

[8] APLOCh, PAP Chełm, Spis roboczy nr 1, sygn. 188, 189. W 1958 r. zakupiono pierwszy odkurzacz z przeznaczeniem do odkurzania akt.

riałów. Archiwum jako instytucja przechowująca źródła do dziejów państwa polskiego prowadzi działalność informacyjną oraz naukową, wydawniczą oraz popularyzatorską z zakresu wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach.

Nadzór archiwalny

W ramach kształtowania państwowego zasobu archiwalnego prowadzony jest nadzór archiwalny. W 2017 r. oddziałowi podlegały 104 jednostki organizacyjne, wytwarzające materiały archiwalne, w których funkcjonowało 111 archiwów zakładowych. W ramach nadzoru wykonywane są kontrole postępowania z materiałami archiwalnymi, wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego oraz dokumentacją niearchiwalną, powstałą i zgromadzoną w organach, i jednostkach organizacyjnych, jak również kontrola zabezpieczenia materiałów archiwalnych. W czasie przeprowadzanych kontroli zwracano uwagę na właściwe stosowanie normatywów kancelaryjno-archiwalnych przez pracowników merytorycznych, jak również na sprawy związane z formalnymi aspektami funkcjonowania archiwum zakładowego. Kolejnym problemem, podejmowanym w ramach nadzoru, była ocena warunków przechowywania materiałów archiwalnych. W większości nadzorowanych jednostek organizacyjnych archiwa zakładowe zostały wyposażone w podstawowe urządzenie do nadzorowania warunków przechowywania jakim jest termohigrometr. Zabezpieczenie przeciwpożarowe pomieszczeń archiwalnych budzi coraz mniej zastrzeżeń.

Zasób

Struktura zasobu archiwalnego chełmskiego oddziału jest wynikiem częstych zmian administracyjnych dokonywanych po 1945 r. Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie posiada akta z terenu miasta Chełma oraz dawnych powiatów: chełmskiego, hrubieszowskiego i włodawskiego. Od 1975 r. gromadziło materiały wytworzone na terenie województwa chełmskiego. Należą do nich akta miast, gmin, administracji państwowej i samorządowej, instytucji wymiaru sprawiedliwości, urzędów skarbowych, instytucji bankowych, oświatowych, partii politycznych oraz przedsiębiorstw prywatnych. W 2017 r. zasób archiwalny obejmował 605 zespołów archiwalnych (119 465 j.a.) o łącznej ilości 1210,77 m.b.

Zakres czasowy archiwaliów obejmuje głównie XIX i XX w. oraz czasy współczesne (akta wyborcze). Starsza dokumentacja dotycząca miasta Chełma i okolic przechowywana jest w Archiwum Państwowym w Lublinie.

Największą cześć zasobu oddziału chełmskiego stanowią akta będące wytworem organów władz lokalnych. Zasadniczo można je podzielić na dwie grupy. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z dokumentacją będącą wytworem rad narodowych i ich prezydiów w okresie PRL na szczeblu powiatowym, miejskim i gminno-gromadzkim w Chełmie, Włodawie i Hrubieszowie oraz okolicznych miejscowościach. W tamtym okresie były one terenowymi przedstawicielstwami władzy centralnej, a ich funkcjonowanie regulowała konstytucja z 1952 r. Piąty rozdział tego aktu, zatytułowany *Terenowe organy władzy i administracji państwowej,* ustanawiał zakres właściwego funkcjonowania i zadań wymienionych ciał administracyjnych, które organizowane były na terenie całego kraju. Do zadań tych należało: dbanie o utrzymanie porządku publicznego, przestrzeganie praworządności oraz ochrona własności społecznej i praw obywateli. Oprócz tego zobligowane były do wykorzystywania wszelkich możliwości i środków w celu poprawy warunków gospodarczych, sanitarnych, kulturalnych i oświatowych oraz wsparcia i rozbudowy instytucji za nie odpowiadających.

Rady narodowe, co można wywnioskować z treści dokumentacji zawartej w zespołach, zmagały się z najbardziej palącymi problemami powojennej rzeczywistości. Na posiedzeniach prezydiów i posiedzeń lokalnych dyskutowano, następnie podejmowano decyzje dotyczące poprawy warunków socjalnych, sanitarnych i oświatowych w szkołach, szpitalach, domach dziecka i zakładach pracy. Borykano się wówczas z licznymi chorobami wśród najmłodszych i najstarszych, zapewnieniem właściwych środków ochrony matki i dziecka oraz warunków pracy. Rady narodowe wdrażały również lokalne plany odbudowy zniszczeń wojennych, a później także rozłożone na kilka lat plany gospodarcze. Koordynowały pracę lokalnych służb porządkowych, takich jak straż pożarna czy milicja obywatelska. Z protokołów sesji rady i posiedzeń prezydium można wyczytać, że dużą wagę przykładano do pomocy społecznej na rzecz najuboższych oraz odbudowy zaplecza i infrastruktury oświatowej, zdewastowanej przez niemieckiego okupanta podczas wojny.

Do drugiej grupy należałoby zaliczyć akta będące wytworem władz miast, gmin i powiatów, leżących na obszarze Chełmszczyzny. W przeciwieństwie do rad narodowych, ich zakres czasowy obejmuje nie tylko PRL, ale również okres II Rzeczypospolitej, a nawet w niektórych przypadkach jeszcze okres zaborów.

W tym przypadku mamy do czynienia z dokumentacją wytworzoną przez władze miast Chełma, Hrubieszowa, Dubienki i Włodawy, starostw powiatowych wspomnianych ośrodków miejskich (poza Dubienką) oraz władz 46 gmin. Ich treść dotyczy najważniejszych zagadnień związanych z funkcjonowaniem miasta, gminy bądź powiatu w zakresie poprawy stanu melioracji, gospodarki wodnej i komunalnej, rozbudowy lokalnej infrastruktury drogowej i mieszkaniowej, zapewnienia należytego bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz trzymania pieczy nad lokalną oświatą i kulturą.

Poza dokumentacją organów administracyjnych w zasobie oddziału chełmskiego znajdują się także materiały archiwalne wytworzone przez powiatowe, miejskie, gminne oraz wojewódzkie (z okresu funkcjonowania województwa chełmskiego) komitety Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Jednostki te, oprócz realizowania funkcji politycznej, jaką było zarządzanie partią w regionie, miały wpływ także na realizację polityki oświatowej, gospodarczej, kulturalnej, kadrowej i wspierały w tym zakresie rady narodowe. W mniejszych miejscowościach zakładano podstawowe organizacje partyjne PZPR, które były najmniejszymi komórkami organizacyjnymi partii. W chełmskim zasobie utworzono 63 zespoły archiwalne tego typu. Ich zadania były podobne do tych, które stawiano przed wspomnianymi komitetami, lecz zasięg ich oddziaływania był zdecydowanie mniejszy.

Istotne miejsce w całym zasobie archiwalnym, jak również bardzo dużą wartość źródłową, posiada dokumentacja wytworzona przez lokalne instytucje wymiaru sprawiedliwości. Możemy zapoznać się z aktami będącymi świadectwami pracy sądów grodzkich dla miast i sądów pokoju ustanowionych dla każdego powiatu, funkcjonujących w okresie międzywojnia, a zajmujących się sprawami cywilnymi, sądów gminnych dla okręgu chełmskiego i hrubieszowskiego z okresu zaborów oraz sądu grodzkiego i prokuratury powiatowej dla Chełma, Hrubieszowa i Włodawy.

Dużą część zasobu stanowią akta instytucji wymiaru sprawiedliwości, zajmujących się ochroną i regulacją własności majątkowej. Są to dokumenty wytworzone w wyniku działalności Powiatowego Urzędu Rozjemczego w Chełmie oraz wydziałów hipotecznych, funkcjonujących przy sądach pokoju, następnie przy sądach grodzkich. Do zadań tego pierwszego należało przywracanie równowagi ekonomicznej gospodarstw rolnych poprzez rozłożenie ich zadłużenia na raty oraz niwelowanie nadmiernych odsetek kredytowych. Wydziały hipoteczne natomiast zajmowały się prowadzeniem ksiąg wieczystych dla wszelkiej własności ziemskiej. Pewną „perełką", związaną z zagadnieniami ochrony wła-

sności, są akta 30 notariuszy. Ich działalność przypada przede wszystkim na okres XIX w. oraz I połowę XX w. Dokumentacja ma nadal znaczenie dla spraw własnościowych chełmian, jest wręcz niezbędna dla osób próbujących wyjaśniać kwestie majątkowe i sprawy spadkowe. Akta trzech notariuszy z Chełma (Dąbrowski, Kaliciński, Kościelski) zostały zdigitalizowane i możemy się z nimi zapoznać na portalu www.szukajwarchiwach.pl. Trwają również prace nad digitalizacją kolejnych akt.

Pozostałą część zasobu archiwalnego stanowi dokumentacja wytworzona przez różnego rodzaju instytucje, czy to oświatowe, czy gospodarcze, funkcjonujące na terytorium miast i gmin regionu chełmskiego. Przechowujemy zatem akta urzędów skarbowych i celnych, inspektoratów szkolnych, Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczynności w Chełmie, Polskiego Czerwonego Krzyża w Hrubieszowie, Okręgowego Związku Cechów w Chełmie, powiatowych komitetów opieki społecznej, szpitali, aptek, szkół, ruchów społecznych, związków zawodowych, banków i kas spółdzielczych, związku „Samopomocy Chłopskiej", spółdzielni mieszkaniowych, spożywczych, rolniczych i przemysłowych, nadleśnictw, rolniczych zespołów spółdzielczych, domów kultury, przedsiębiorstw miejskich i produkcyjnych, bibliotek i księgarń oraz innych instytucji działających na terenie Chełma, Włodawy i Hrubieszowa oraz mniejszych miasteczek i wsi w regionie.

Do zasobu wchodzą również zespoły będące spuścizną osób prywatnych, jak akta rodziny Zajdlerów w Chełmie, Świeckich z Majdanu Stuleńskiego, czy zbiór akt Mariana Sikorskiego w Rejowcu, właściciela dóbr Wielobycz i Olesin w powiecie krasnostawskim. W przypadku tego typu dokumentacji prywatnej, przekazywanej na rzecz archiwum, można znaleźć materiały unikatowe, np. korespondencję prywatną, różnego rodzaju plany, mapy, dokumenty osobiste, będące materialną pozostałością, pamiątką po tych, którzy byli przed nami. Archiwum zachowuje te dokumenty tak, aby następne pokolenia czerpały wiedzę o swoich przodkach i miały możliwość dowiedzieć się więcej na temat własnej przeszłości.

Interesująco prezentuje się zespół Liga Obrony Kraju Zarząd Wojewódzki w Chełmie. Choć organizacja funkcjonowała na terenie całego kraju, niezwykle prężnie działały jej struktury na terenie Chełma. Dokumentacja tworząca cały zespół w niezwykle bogaty sposób ukazuje nam wiele aspektów funkcjonowania organizacji na terenie ziemi chełmskiej. Oprócz standardowej dokumentacji aktowej, dotyczącej spraw administracyjnych, finansowych czy kadrowych, możemy tu znaleźć rozmaitą dokumentację fotograficzną z imprez, konkursów i innych wydarzeń organizowanych przez Ligę Obrony Kraju, różnego rodzaju

proporce, dyplomy czy odznaczenia okolicznościowe, a nawet poradniki zawierające wskazówki na temat zawiązywania węzłów żeglarskich, strzelectwa sportowego czy pierwszej pomocy.

Wiele ciekawostek możemy znaleźć również w aktach dotyczących działalności Kół Gospodyń Wiejskich. Znajdziemy tu instrukcje i sprawozdania z konkursów o tytuł przodującej w hodowli gospodyni, najlepszego koła gospodyń, czy najbardziej zadbanego i wypielęgnowanego ogródka warzywnego, spisy osób nagrodzonych oraz przyznanych nagród konkursowych, a także relacje z obchodów organizowanych świąt. Akta te zachowane są w zespołach zarządów powiatowych związku „Samopomocy Chłopskiej" w Chełmie i Hrubieszowie.

Chełmski zasób archiwalny z roku na rok powiększa się. Średnio rocznie do zasobu przejmowane są materiały archiwalne w ilości ok. 11 m.b. (2400 j.a.)[9]. Szczegółowe oraz aktualne informacje na ten temat dostępne są na portalu www.szukajwarchiwach.pl.

Popularyzacja – wystawy archiwalne w latach 1952–2015 i „Noc Kultury"

Działalność wystawiennicza prowadzona jest w ramach popularyzacji. Oddział chełmski nie dysponuje wprawdzie pomieszczeniami ekspozycyjnymi, niemniej od lat prowadzi działalność wystawienniczą, wykorzystując do tego celu korytarz prowadzący do pomieszczeń archiwalnych. Ze względów organizacyjnych wystawy były przygotowywane samodzielnie, jak również we współpracy z zaprzyjaźnionymi instytucjami, najczęściej z Chełmską Biblioteką Publiczną im. Marii Pauliny Orsetti w Chełmie oraz Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie.

Tematyka wystaw, zarówno tych najstarszych, jak i bardziej współczesnych, skupiała się na mieście Chełmie i Chełmszczyźnie. Prezentowano m.in. ekspozycje: „Miasto Chełm i ziemia chełmska w dokumencie archiwalnym", „Ziemia chełmska w dokumentach archiwalnych i zabytkach", „Chełm 1001–1961", „Chełm między wojnami 1918–1939", „Chełm 1939–1944 w dokumentach życia społecznego", „Skarby Chełmskiego Archiwum", „Chełm i chełmianie w fotografii".

[9] Średnia obliczona na podstawie sprawozdań rocznych z działalności oddziału w Chełmie za lata 2012–2017.

W ramach zmiany tematyki ekspozycji w 2013 r. zorganizowano wystawę pt. „Goździk dla Ewy, czyli kobiety w PRL-u". Prezentowane dokumenty pochodziły z lat 50.–80. XX w. i przedstawiały aspekty życia kobiety w czasach PRL-u. Na wystawie zaprezentowano dokumenty, zdjęcia, druki ulotne związane z życiem zawodowym, edukacją, zdrowiem kobiet. Otwarciu wystawy towarzyszył pokaz filmu *Propaganda PRL-u. Kobieta w PRL-u* z zasobów Filmoteki Narodowej. W 2014 r. archiwum współorganizowało dwie wystawy związane z 100. rocznicą Wielkiej Wojny (z Chełmską Biblioteką Publiczną w Chełmie oraz Muzeum Ziemi Chełmskiej w Chełmie) oraz wystawę z okazji 25. rocznicy wyborów 1989 r.

Oprócz wystaw, w ramach popularyzacji oddział bierze czynny udział w wydarzeniu, jakim jest „Noc Kultury" w Chełmie. W latach 2014–2016 motywem przewodnim imprezy było hasło „Archiwa rodzinne". W czasie indywidualnych spotkań archiwiści (Katarzyna Ślusarska, Żaneta Wasyjczuk) udzielali informacji oraz cennych wskazówek jak prowadzić badania genealogiczne, przedstawiali bazy danych dostępne online. Odwiedzający archiwum mieli możliwość obejrzenia aktualnie prezentowanych wystaw oraz wykonania kopii cyfrowej (skanu) własnych zdjęć rodzinnych. W 2017 r. zmieniono hasło imprezy na „Archiwum w Chełmie – Partyzantów 40". Tę edycję rozpoczęto od wprowadzenia do poszukiwań archiwalnych w chełmskim zasobie bez względu na ich charakter. Natomiast w ramach akcji „Archiwum po godzinach" skupiono się na zasadach korzystania z materiałów archiwalnych oraz z baz danych dostępnych w Internecie, jak również na wskazówkach do badań genealogicznych.

Udostępnianie, prace naukowe

Materiały archiwalne przechowywane w zasobie są udostępniane pośrednio, czyli w postaci kwerend archiwalnych oraz bezpośrednio użytkownikom w czytelni oddziału. W latach 2012–2017 w czytelni udostępniono ponad 18 000 jednostek archiwalnych.

W ramach udostępniania pośredniego prowadzone były poszukiwania głównie w sprawach własnościowych, genealogicznych, urzędowych, potwierdzenia posiadania obywatelstwa polskiego, repatriacji, pozostawienia mienia poza granicami państwa polskiego. W latach 2012–2017 przeprowadzono łącznie ponad 1800 kwerend na wniosek osób indywidualnych, instytucji oraz urzędów.

Na podstawie przechowywanych w zasobie materiałów archiwalnych powstawały i wciąż powstają prace licencjackie, magisterskie, rozprawy doktorskie,

artykuły naukowe, prowadzone są prace z zakresu historii regionalnej. Czytelnię chełmskiego oddziału w latach 2012–2017 odwiedziło ok. 900 osób. Zdecydowana większość z nich podejmowała prace badawcze.

Rozpoczynając badania naukowe, badacz lub zespół badaczy podejmują wysiłki zmierzające do postępu wiedzy naukowej, ustalenia nowych twierdzeń naukowych, tez, uogólnień czy definicji[10]. Badania te mogą być podejmowane m.in. w przypadkach, gdy dąży się do odkrycia dotąd nieustalonych nowych zależności, którymi nikt wcześniej się nie zajmował. Również wtedy, gdy podważa się dotychczas zgromadzony materiał i sformułowane na jego podstawie tezy oraz chce się udowodnić funkcjonowanie innych zależności. Inne drogi zakładają podjęcie próby poszerzenia istniejących badań, które zostały opublikowane częściowo lub w znacznym stopniu wymagają rozszerzenia, a także zaktualizowania (lub potwierdzenia, że funkcjonują nadal) istniejących badań i ich wyników ze względu na znaczny upływ czasu i możliwość ich dezaktualizacji.

Oddział chełmski, dzięki zgromadzonym źródłom historycznym, dokładnie wpisuje się w przytoczoną definicję. Niektóre badania są związane z zakończeniem pewnego etapu wykształcenia, szczególnie dotyczy to prac licencjackich i magisterskich. Niemniej są one wynikiem zwykłej ciekawości na temat tego, co było, a minęło. Prace naukowe podejmowali również pracownicy chełmskiego oddziału, jak Jan Kunicki, Stanisław Skibiński, Stanisław Minicki, Katarzyna Ślusarska, Anna Gleń, Żaneta Wasyjczuk. W przypadku oddziału chełmskiego zasięg badań naukowych skupia się na tematyce regionalnej. W czasie niespełna 70 lat funkcjonowania archiwum w Chełmie podejmowane były prace badawcze, których wynikiem są artykuły naukowe, prace licencjackie, magisterskie czy doktorskie.

Największą grupę korzystających z akt w czytelni stanowią studenci, przeprowadzający kwerendy na potrzeby prac dyplomowych, zaś najczęściej podejmowaną problematyką są zagadnienia związane z oświatą oraz historią regionu.

Zagadnienia oświatowe podejmowane były w pracach: *Szkolnictwo w gminie Sawin w latach 1944–2004*[11], *Szkoła Rolnicza w Okszowie w latach 1947–2000*[12], *Państwowe Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w Chełmie z lat 1918–39*[13], *Chełmskie szkolnictwo podstawowe w latach 1975–1989*, *Oświata gminna 1919–1990*

[10] T. W. Nowacki, *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004, s. 22.

[11] APLOCh, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2006 r., sygn. 4/121.

[12] Ibidem.

[13] Ibidem.

czy *Zarys dziejów szkoły w Michałówce*[14], *Monografia Przedszkola Miejskiego nr 12 w Chełmie w latach 1981–2008*[15].

Drugim zagadnieniem, cieszącym się popularnością wśród badaczy, była historia regionalna, głównie dzieje miejscowości. Przeprowadzone zostały kwerendy archiwalne w ramach problemów badawczych, takich jak: *Monografia wsi Różanka*[16], *Monografia gminy Sobibór, Woli Uhruskiej*, *Monografia Sosnowicy*[17], *Historia wsi i okolic Dołhobrody XIX i XX wiek*[18], *Monografia Pawłowa*[19].

Również tematyka kościelna i sakralna pojawia się w kręgu zainteresowań osób odwiedzających czytelnię oddziału w Chełmie. Podejmowane były problemy badawcze związane z Cerkwią prawosławną, jak np.: *Cerkiew prawosławna w powiecie chełmskim 1939–1950*, *Cerkiew prawosławna na Lubelszczyźnie w XIX i XX wieku*, *Polityka władz administracji wobec cerkwi prawosławnych na Lubelszczyźnie w I połowie XX wieku*, *Prawosławne Bractwo pw. Przenajświętszej Bogurodzicy w Chełmie 1879–1915*, a także *Cmentarz w Moniatyczach – historia parafii rzymskokatolickiej i prawosławnej w Moniatyczach XIX–XX wiek* oraz *Parafia pod wezwaniem św. Ludwika we Włodawie w latach 1596–1939*.

Odrębnym aspektem badań regionalnych były prace poświęcone stosunkom narodowościowym, szczególnie społecznościom żydowskiej i ukraińskiej. Przykładami mogą być prace: *Społeczność żydowska Chełma w latach 1918–1945*, *Żydzi chełmscy w okresie międzywojennym*, *Żydzi wiejscy na środkowym Nadbużu*, *Dzieje Żydów włodawskich 1918–1949*, *Żydzi w Siedliszczu 1900–1945*. Nieznacznie mniejszą popularnością cieszyły się zagadnienia związane ze społecznością ukraińską. Podejmowano badania nad problemami: *Mniejszości ukraińskiej w powiecie chełmskim w latach 1918–1950*, *Przesiedleń ludności ukraińskiej z Polski do ZSRR w latach 1944–1946*.

Inna problematyka kwerend archiwalnych dotyczyła architektury krajobrazu Chełma i regionu. Przykładem są prace badawcze: *Ogrody jordanowskie na*

[14] Ibidem, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2007 r., sygn. 4/122.

[15] Ibidem, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2008 r., sygn. 4/123.

[16] Ibidem, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2006 r., sygn. 4/121.

[17] Ibidem, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2007 r., sygn. 4/122.

[18] Ibidem, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2008 r., sygn. 4/123.

[19] Ibidem.

przykładzie ogrodu miejskiego w Chełmie w latach 1900–2007, *Projekt rewaloryzacji ogrodu biskupiego na Górze Chełmskiej*, *Rewaloryzacja zespołu dworsko-parkowego w Chojeńcu*, *Przekształcenia zabudowy staromiejskiej we Włodawie*, *Inwentaryzacja kopca Józefa Piłsudskiego w Wołkowianach*. Podobny charakter miały poszukiwania dokumentacji technicznej wieży ciśnień przy ul. Hrubieszowskiej w Chełmie. Kwerendę prowadził pracownik Miejskiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej w Chełmie.

Zainteresowanie wśród regionalnych historyków budzi problematyka związana zarówno z I, jak i II wojną światową. Zagadnienia dotyczące I wojny światowej podejmowane były w pracach magisterskich: *Powiat hrubieszowski w czasie I wojny światowej*, *Migracje ludności guberni chełmskiej w pierwszych latach „Wielkiej wojny" – 1912–1916*, *Chełm podczas I wojny światowej*. Natomiast okres II wojny światowej w regionie chełmskim został przybliżony w pracy *Stalag 319 w Chełmie*, *Kumowa Dolina – miejsce zbrodni hitlerowskich 1939–1944*. Ponadto prowadzona była kwerenda związana z obozem pracy przymusowej dla Żydów z terenu powiatu chełmskiego, znajdującego się w Busównie Kolonii.

Sporadycznie podejmowano prace nad tematyką wyborów lokalnych władz. Przykładowe tematy to: *Wybory samorządowe w Chełmie po 1989 roku* czy *Wybory samorządowe w Krasnymstawie w 1994 roku*.

Podejmowane problemy badawcze prezentują całe spektrum zainteresowań badaczy dziejów najnowszych. Prowadzone były również badania (w ramach rozpraw doktorskich), dotyczące problemów *Lubelskiego gorzelnictwa do 1918 roku*, *Dóbr ziemskich Uher i przyległości Fudakowskich*, *Polityki kulturalnej władz powojennych na Zamojszczyźnie w latach 1944–1956*, *Samorządu terytorialnego w regionie zamojskim w latach 1918–1939*, *Urzędu Wojewódzkiego w Chełmie i jego znaczenia dla rozwoju miasta i powiatu 1975–1998*, *Dziejów ochotniczych straży pożarnych w powiecie włodawskim XIX–XX wiek*, *Aptekarstwa w Chełmie*.

Poza badaniami naukowymi prowadzone były poszukiwania dla celów publicystycznych i popularyzatorskich, chociażby przez lokalnych historyków czy nauczycieli. Na zlecenie Stowarzyszenia Rocznik Chełmski powstała publikacja dotycząca *Dziejów społeczności sawińskiej od czasów najdawniejszych do 1989 roku*[20]. Zawartość materiałów archiwalnych notariuszy z Hrubieszowa miała posłużyć przygotowaniu publikacji *Szwajcarzy na Lubelszczyźnie 1849–1856*[21].

[20] Ibidem, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2006 r., sygn. 4/121.

[21] Ibidem.

Natomiast za rekomendacją dyrektora Kancelarii Senatu, Biura Informacji i Dokumentacji prowadzone były poszukiwania archiwalne w ramach zagadnienia *Kobiety – ziemianki na Lubelszczyźnie XIX–XX wiek*[22]. Za rekomendacją Wyższej Szkoły Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej w Chełmie wnikliwą kwerendę w obrębie zespołów akt gmin powiatów chełmskiego, krasnostawskiego i włodawskiego wykonał nauczyciel akademicki. Miała ona posłużyć powstaniu leksykonów i monografii miejscowości powiatu chełmskiego, krasnostawskiego i włodawskiego[23]. Publikacje doczekały się już kilku wydań[24]. Na uwagę zasługuje temat reportażu *Związki Ryszarda Kapuścińskiego i jego rodziny z Pawłowem oraz Ziemią Chełmską w latach 1933–1946*[25]. Powstał on na zlecenie redakcji „Kuriera Lubelskiego" Oddział w Chełmie.

Analiza materiałów archiwalnych pozwala na odkrycie historii na nowo, spojrzenie na nią z innej perspektywy. Zasób archiwalny stanowi swojego rodzaju skarbnicę. Dzięki odkrywaniu tych skarbów, odwiedzający oddział archiwum w Chełmie tworzą naszą historię, historię regionu. Żywą, namacalną, zamkniętą na kartach papieru, często bardzo kontrowersyjną. Jednakże pozostaje jeszcze wiele do odkrycia, wiele do zbadania i napisania. W swoich zbiorach archiwum posiada akta miast, gmin, administracji państwowej i samorządowej, instytucji wymiaru sprawiedliwości, pozostałości aktowe urzędów skarbowych, instytucji bankowych, oświatowych, partii politycznych oraz przedsiębiorstw prywatnych. W ramach spotkań z mieszkańcami Chełma archiwiści zachęcają do pracy nad genealogią własnej rodziny, historią miejscowości.

Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Chełmie na przestrzeni prawie 70 lat istnienia tworzyli ludzie razem z wszelkiego rodzaju dokumentami. Te dwa elementy nawzajem uzupełniają się, nie mogą bez siebie funkcjonować. Praca w archiwum daje ogromną satysfakcję. Archiwiści często są mimowolnymi świadkami wydarzeń w życiu mieszkańców Chełma, okolicznych miejscowość, jak i gości przybywających z całej Polski lub zagranicy. Wydarzenia te powodują, że odwiedzający muszą zmierzyć się z zasobem archiwalnym

[22] Ibidem.

[23] Ibidem, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2007 r., sygn. 4/122.

[24] A. Wawryniuk, *Leksykon miejscowości powiatu chełmskiego. Wybór tekstów*, Chełm 2001; idem, *Leksykon miejscowości powiatu chełmskiego*, wyd. uzup., Chełm 2002; idem, *Powiat włodawski – historia, geografia, gospodarka, polityka. Monografia miejscowości*, Włodawa 2010.

[25] APLOCh, Podania o dopuszczenie obywateli polskich do korzystania z archiwaliów, 2006 r., sygn. 4/121.

osobiście lub za pośrednictwem archiwistów. Wydarzenia, takie jak zakończenie studiów, śmierć członka rodziny, przejście na emeryturę, w pewien sposób zmuszają do skorzystania z zasobu archiwalnego. Sprawy osobiste, jak napisanie pracy magisterskiej czy rozprawy doktorskiej, tocząca się przed sądem sprawa spadkowa czy planowane zakończenie kariery zawodowej często powodują, że zasób archiwalny jest jedynym „ratunkiem", aby sprawę zakończyć pozytywnie. Archiwiści są również mimowolnymi słuchaczami wielu historii rodzinnych, w których często wspominane są wydarzenia II wojny światowej, represje ze strony okupanta niemieckiego, rzeź ludności polskiej na Wołyniu czy powojenne losy repatriantów i przesiedlonych na Ziemie Zachodnie. O ile tragiczne historie budzą współczucie, zrozumienie i chęć pomocy, to zasób archiwalny potrafi być bezlitosny ze swoim często „niekompletnym, szczątkowym zachowaniem". Jednak to wiedza o posiadanym zasobie i doświadczenie archiwistów powodują, że w przypadkach z góry skazanych na niepowodzenie, czyli odpowiedź negatywną, poszukiwany dokument zostaje odnaleziony lub uzyskiwana jest informacja, gdzie można go znaleźć.

Ludzie i dokumenty to dwa elementy, które kształtują naszą rzeczywistość. To dowód na to, jak historia, wydarzenia z przeszłości, zapisane w dokumencie przechowywanym i zabezpieczonym w archiwum, mają znaczenie dla naszej teraźniejszości.

Summary

The Lublin State Archives Branch in Chełm in 1952–2017

The article presents the history of the Lublin State Archives Branch in Chełm with respect to both organizational and administrative issues (e.g. problems of housing the Archives) and also the ones that are important for the functioning of all archives, i.e. concerning the value of the stored archival materials. The managing personnel of the Chełm Archives were also presented. The article focuses on the tasks implemented by the personnel, illustrating the way of their implementation by examples and figures. The greatest attention was devoted to the archival holdings, especially their contents regarding the records creators. The authors then focused on the use of the archival holdings i.e. inter alia, on their availability in the reading room for scientific purposes and through archival research ordered by offices or individuals from Poland and abroad. As

part of the popularization of the knowledge on archives and archive holdings the subjects of the archival exhibitions held within 70 years were presented. The presence of the Chełm Archives at 'Noc Kultury' [The Night of Culture], which is an event organized in recent years was also emphasized. The article pointed out the special role of the Archives, archival holdings, and archivists in the life of not only the residents of Chełm and its vicinity but also people from other parts of Poland and abroad.

KEYWORDS: District State Archives in Chełm, Lublin State Archives Branch in Chełm, holdings of the Lublin State Archives Branch in Chełm, Jan Kunicki, Helena Jamka-Gabryńska, and Stanisław Minicki.

Bibliografia

Źródła drukowane

Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych (Dz. U. z 1951 r. nr 19, poz. 149).

Literatura

Minicki S., *Dzieje i zasób Oddziału Chełmskiego Archiwum Państwowego w Lublinie*, [w:] *Archiwum Państwowe w Chełmie 1952–2002*, red. P. Dymmel, Lublin 2002, s. 21–43.

Nowacki T. W., *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004.

Wawryniuk A., *Leksykon miejscowości powiatu chełmskiego. Wybór tekstów*, Chełm 2001.

Wawryniuk A., *Leksykon miejscowości powiatu chełmskiego*, wyd. uzup., Chełm 2002.

Wawryniuk A., *Powiat włodawski – historia, geografia, gospodarka, polityka. Monografia miejscowości*, Włodawa 2010.